УДК 37.016:[821.161.2(092):7.046.1
DOI: http://dx.doi.org/ 10.30970/ vpe.2023.39.12026

АНАЛІЗ МІФОЛОГІЧНИХ СТРУКТУР РОМАНУ-БАЛАДИ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «ДІМ НА ГОРІ» В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Юлія Сидоренко

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя,

вул. Графська, 2, Ніжин, Україна, UA – 16600

yuliasss-2016@ukr.net

Висвітлено проблему шкільного вивчення роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі» на основі аналізу міфологічних структур експліцитного типу. Актуальність дослідження обґрунтовано використанням автором міфологічної образності синкретичного походження на різних рівнях літературного матеріалу, що необхідно враховувати під час вивчення роману-балади здобувачами освіти в 11 класі. Запропоновано методичні підходи щодо опрацювання експліцитно виражених міфологічних структур. Окреслюються варіанти дослідження функціональної ролі міфологічної образності під час осмислення сюжетно-змістової тканини, часопросторової організації, образної системи, символіки та ідейного змісту, тематики і проблематики, жанрової та стильової природи роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі». Описано методику сюжетно-міфологічного аналізу твору, що полягає у виділенні та поглибленому опрацюванні важливих епізодів з міфологічною образністю (вставних міфів, легенд, фрагментів міфічних текстів та епізодів з ключовими міфологемами чи символами міфологічного змісту), установлення між ними зв’язків, визначення їхнього семантичного наповнення та художньої ролі. Поетапність роботи націлює на формування в учнів навичок текстуального дослідження твору. Особливості застосування сюжетно-міфологічного аналізу роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі» деталізуються на спеціально розробленому уроці для здобувачів освіти 11 класу. Навчальна діяльність учнів зосереджується на аналізі ключової міфологічної структури (легенди про дім на горі), біблійної притчі про блудного сина, міфологем-символів (дім, гора,

дорога, жінка), встановлення їх зв'язку з іншими рівнями твору, що дозволяє цілісно осмислити літературний матеріал, удосконалити навички вдумливого читання та аналітико-синтетичної роботи з художнім текстом.

Ключові слова: урок літератури, методика навчання літератури, міфологічна образність, міфологічні структури експліцитного типу, сюжетно-міфологічний аналіз.

Постановка проблеми. Творчість Валерія Шевчука – самобутнє явище новітньої української літератури. Художній доробок письменника відзначається поєднанням рис бароко, постмодернізму, химерної прози, традиційних та власне авторських символів. Для творчої манери письменника властива філософічність, своєрідна інтерпретація міфологічних образів і сюжетів. Знаковим у цьому плані є роман-балада «Дім на горі», у якому, як зазначає Н. Кобилко, «за допомогою прийому міфологізації створюється культурно-історичний та філософський підтекст, що художньо поглиблює «сучасний шар» літературного твору. Автор подає різні міфологічні елементи в потоці сучасних реалій. Тобто міфологічні елементи, ритуали, а також образи творчо переосмислюються письменником, набуваючи певних особливостей» [4, с. 76]. Оригінальністю відзначається жанр і структура твору: роман-балада складається з повісті-преамбули «Дім на горі» та тринадцяти фольклорно-фантастичних оповідань, об'єднаних в цикл «Голос трави». За авторським задумом оповідання створені героями повісті-преамбули – синами міфологічного образу сірих птахів: написані козопасом Іваном Шевчуком, а «прилаштовані до літературного вжитку» його внуком. Тому прочитання роману-балади неможливе без осмислення міфологічної образності твору.

У чинні шкільні програми з української літератури роман-баладу Валерія Шевчука «Дім на горі» введено для додаткового читання (рівень стандарту) та монографічного вивчення (профільний рівень) в 11 класах. Це спонукає методистів до пошуку ефективних шляхів і методів вивчення цього твору здобувачами освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман-балада Вал. Шевчука «Дім на горі» мало досліджена в методиці навчання української літератури в школі, хоча помітною є актуалізація уваги до вивчення творчої спадщини письменника. Наприклад, А. Лісовський [5] розглядає твори Вал. Шевчука як чинник, що сприяє духовному збагаченню учнів і їх літературно-естетичному розвитку. В. Халін [7] наголошує на значущості вивчення роману-балади Вал. Шевчука «Дім на горі» для розвитку літературно-художнього сприймання учнівської молоді, що допомагає формувати естетичні погляди, розширювати літературні горизонти читача. І. Данильченко [3] подає методичні прийоми роботи над текстом твору з використанням діалогічної взаємодії. Л. Башмаківська [1] розглядає особливості застосування тестових технологій для оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення цього твору. Проте проблема вивчення роману-балади на основі аналізу його міфологічного складника залишається не висвітленою. На нашу думку, опрацювання міфологічних структур твору є необхідним в процесі шкільного опрацювання твору та дозволяє осмислити його в єдності усіх компонентів.

Мета статті – окреслити методичні підходи до вивчення роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі» на основі аналізу міфологічних структур твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман-балада Валерія Шевчука «Дім на горі» належить до творів з чітко вираженим міфологічним складником синкретичного характеру. Адже у творі майстерно поєднано народні міфи, вірування в містичні явища й асоціації з біблійними текстами, містичні метаморфози (перевтілення героя на сірого птаха). Основною міфологічною структурою експліцитного типу є легенда про дім на горі, що впливає на розвиток однієї із сюжетних ліній твору – розгортання життєвої долі жінок, народжених в домі на горі. Оригінального тлумачення зазнає біблійна притча про блудного сина, що імпліцитно прочитується в образі Хлопця. Важливий смисловий контекст закладено в символічні образи дороги, дому, гори, птаха, жінки, що є ключовими міфологемами, міфологемами-символами.

Міфологічні структури в романі-баладі «Дім на горі» функціонують на різних рівнях твору. Тому їх доречно залучати для вивчення:

1. **Сюжету твору**. Вставна міфологічна структура – легенда про дім на горі – виконує сюжетотворчу функцію, адже накладається на подієві лінії твору, а всі життєві ситуації персонажів пов'язані з розвитком цього міфологічного сюжету. Тому є ефективним застосування сюжетно-міфологічного аналізу роману-балади «Дім на горі». Запропонований шлях є продовженням відомого в методиці навчання літератури сюжетно-концептуального аналізу, що на думку Ю. Бондаренка, «забезпечує достатньо ретельну текстуальну роботу, спрямовану на осягнення школярами тематичного простору літературного матеріалу. Це відбувається завдяки тому, що учні планомірно опрацьовують художній твір, а їхня увага звертається на ті сюжетні точки, які є найбільш важливими з погляду втілення тематичного задуму письменника» [2, с. 25]. Такими сюжетними точками можуть бути міфологічні структури твору. Суть сюжетно-міфологічного шляху аналізу літературного твору полягає у виділенні та поглибленому опрацюванні важливих епізодів з міфологічною образністю (вставних міфів, легенд, фрагментів міфічних текстів та епізодів з ключовими міфологемами чи символами міфологічного змісту), установлення між ними зв'язків, визначення їхнього семантичного наповнення та художньої ролі. Застосування цього шляху аналізу відповідає віковим можливостям старшокласників та виробляє в них важливі вміння:

- визначати епізоди з міфологічними структурами експліцитного типу, усвідомлювати та відтворювати змістове наповнення зображеного;
- здійснювати аналіз та виявляти художню роль вставних легенд, оповідей, фрагментів міфічних текстів;
- оцінювати значення виділених одиниць з погляду сюжетної організації твору та інших можливих структурних одиниць (хронотопу, образної системи, тематики, проблематики, стилю і жанру);

- розуміти загальну образну концепцію твору з урахуванням сюжетних епізодів міфологічного змісту.

2. **Хронотопу твору**. Здобувачі освіти повинні усвідомити, що часопростір роману-балади має міфологізований характер. Він будується за міфічними уявленнями про циклічність часу й існування реального та ірреального світів. Життя героїв підпорядковане таємничим циклічним повторенням доль жінок кількох поколінь одного роду. Межа між міфом і реальністю практично втрачається, адже містичні явища стають невід'ємною частиною життя героїв твору, буденні події тісно переплітаються з надприродними (перевтілення чоловіка в птаха; опис Хлопця, що блукає; води, випитої з рук господині дому; сходження на гору). Містифікація на рівні хронотопу, як підкреслює М. Павлишин, є однією з найпоказовіших у романі-баладі Вал. Шевчука «Дім на горі»: «три сюжетні лінії (про Галю, Марію і козопаса, Олександру Панасівну) переплітаються так, що читач не знає, коли відбувається розповідне «тепер» [6, с. 31].

3. **Образної характеристики героїв**. Учні повинні розуміти, що міфологічні структури виконують і образотворчу функцію: господиня дому на горі, чоловік-птах, діти, народжені від господинь дому мають визначену міфом долю, що впливає на їхню вдачу і життєві орієнтири. Центральним персонажем твору стає Галя, якій передається таємниця міфу про дім на горі. Жінка виступає оберегом цього дому, а чоловіки, що з'являються бозна-звідки забезпечують продовження міфу. Чоловік-птах тільки зваблює жительок дому на горі, а чоловік, який вип'є воду з рук господині, стає її чоловіком. Усі жителі дому ніби приречені повторювати міфічний сюжет. Тільки жінка має право вибору. Такий вибір колись зробили бабуся Галі, потім Галя і тепер його доведеться зробити Оксані. Доречно простежити авторські характеристики головних персонажів твору та з'ясувати, чи мають вони міфологічне забарвлення. Ефективним стане текстуальне дослідження за такими питаннями:

- Що незвичайного ви помітили в авторській характеристиці Галі?
- Як відчуття «богині в собі» впливає на поведінку і вдачу Галі?

- Як змальовується образ козопаса-ясновидця Івана?
- Як легенда про дім на горі впливає на творення образу Хлопця?
- Чи впливають довгі мандри Хлопця на його характер і долю?
- Знайдіть описи чоловіків-птахів. Як автор змальовує цих міфічних персонажів?

Над останнім запитанням доречно попрацювати детальніше. Учитель повинен підкреслити, що для створення образів чоловіків «бозна-звідки» автор використовує прийом метаморфози – перевтілення чоловіка в птаха. Цікавим для учнів буде завдання знайти в тексті детальний опис містичної трансформації: «Вночі до обійстя прилетів великий сірий птах. Черкнувся підошвами лискучих туфель стежки і звільна пішов по ній до самітного будинку на горі… Птах ішов по стежині й помалу втрачав пташину подобу: пір'я на його голові стало кучугурою кучерявого волосся, крила руками, і поклав йому на плечі той-таки неодмінно сірий костюм» [6]. Пропонуємо учням поміркувати про особливості змалювання цих міфічних персонажів, чому автор називає їх «джигунами», «дженджуриками», чоловіками «бозна-звідки», яка їхня роль у творенні міфу про дім на горі.

4. **Символіки та ідейного змісту роману-балади**. Учні повинні вміти визначати ключові міфологічні символи та осмислювати їх ідейний зміст. Учитель пояснює міфологічну семантику символів. Наприклад, дім, гора і дорога мають універсальний зміст і особистісний для кожного персонажа. Дім розташований на горі, що є своєрідним захистом споруди, адже зійти на гору важко. Але, для когось гора є перешкодою, а для когось – захистом. Дорога – традиційний символ життєвого шляху – набуває для кожного персонажа особистого сенсу (шляху пізнання, вічності, спогадів, повернення до рідних). Центром міфологічної світобудови стає дім, що вбирає у творі універсальні значення олюдненого, впорядкованого всесвіту, затишку, гармонії. Уваги заслуговує також і кольорова символіка (синя дорога – символ майбутньої долі, синя сукня Галі – символ краси і ніжності, червоний – колір пристрасті, зелений – життя, чорний – темряви, зла).

5. **Проблемно-тематичного змісту твору.** Аналіз легенди про дім на горі є продуктивним задля розкриття тем і проблем роману-балади. Слушно зауважує М. Павлишин: «У міфі сказано усе суттєве, а решта доповіді тільки домальовує заздалегідь відому схему, показує в деталях правдивість і достовірність міфу» [6, с. 33]. Зрозуміти проблемно-тематичний зміст твору можна завдяки порушеним у міфологічній легенді про дім на горі питанням: призначення людини у світі, життєвого вибору, продовження роду й родинних звичаїв.

6. **Жанрово-стильової природи твору «Дім на горі»**. Учні повинні володіти термінами «бароко», «необароко», «притчевість» і «символічність», знати барокові й необарокові ознаки творів та вміти їх визначати (потяг до ірраціонального, містичного, звернення до притчових мотивів і символів, умовність зображення, прийом поєднання реального і уявного, динамізм сюжету). Крім словникової роботи ефективно провести на уроці й текстуальне дослідження: знайти визначені стильові риси в тексті роману-балади. Не менш важливим є дослідження жанрової природи твору. Вчитель повинен наголосити, що Валерій Шевчук модернізував жанр балади, поєднавши її з іншим літературним жанром – романом, об’єднуючим чинником для яких став фольклорно-фантастичний елемент, представлений міфом про дім на горі, біблійною притчею про блудного сина, символікою ключових міфологем. Учні повинні розуміти поняття «химерний роман», знати ознаки химерної прози, причини «химерності» оповідної манери.

Окреслені методичні підходи щодо аналізу роману-балади Вал. Шевчука «Дім на горі» словесник може використати на спеціально розробленому уроці «Міфологічна образність у романі-баладі Валерія Шевчука «Дім на горі», мета якого – розкрити міфологічну образність твору, визначити художню роль міфологічних структур у сюжеті роману-преамбули; розвивати вміння здійснювати сюжетно-міфологічний аналіз, зокрема виявляти художню роль та проблемно-тематичну спрямованість вставної легенди в межах сюжетно-змістової концепції твору; виховувати повагу до родових традицій, прагнення до самовдосконалення.

Обираємо сюжетно-міфологічний шлях аналізу літературного твору. Навчальну діяльність на уроці організовуємо за планом:

1. Аналіз вставної міфологічної структури експліцитного типу – легенди про дім на горі. Учні знаходять та зачитують цей текстовий фрагмент.
2. Визначення художньої ролі міфологічного епізоду шляхом встановлення його зв'язку з різними рівнями художнього твору:
   - Які теми порушено в міфологічній легенді?
   - Як впливає легенда на реальне життя героїв твору?

Учитель акцентує увагу здобувачів освіти на долі Галиної бабці, її снах і ставленні до сірого птаха, на особистому житті Галі та синів сірих птахів (козопаса Івана й Хлопця), на містичних подіях у житті Оксани. Тут важливо виділити закономірності, що простежуються в долях героїв. Осмислюючи ці питання, підсумовуємо, що причиною однотипного життя жінок, народжених у домі на горі, є залежність від міфологічної легенди. Учні доходять висновку, що міфологічна легенда впливає на розвиток сюжету, розбудовує проблемно-тематичний зміст твору.

3. Аналіз міфологем твору. Послідовність роботи така:
   - Визначаємо міфологічні образи-символи (дім, гора, жінка й дорога).
   - Пояснюємо їхню загальну семантику та визначаємо значення для кожного персонажа.
   - Формулюємо теми та проблеми, що розкриваються завдяки міфологемам.

Продуктивним на уроці стане завдання скласти таблицю «Міфологічні образи-символи повісті-преамбули Вал. Шевчука «Дім на горі». Учні повинні визначити образи-символи, їхнє значення в розкритті тем і проблем. Скажімо, відповідь на питання «Як розуміють свою життєву дорогу персонажі?» оформлюємо в таблиці за зразком:

Міфологічний образ-символ	Значення для розкриття тем	Порушені проблеми
Дорога	- шлях пізнання (для Хлопця);	Духовні пошуки свого призначення

	- вічність (для бабці); - спогади про чоловіка в солом’яному капелюсі (для Галі); - пам'ять (для Марії Яківни); - повернення душі до рідних (для Миколи).	

4. Аналіз біблійної притчі про блудного сина, що чітко простежується в історіях про чоловіків – синів сірих птахів – козопаса Івана та Хлопця. Метод роботи – евристична бесіда:
   - Згадайте біблійну притчу про блудного сина.
   - Які герої твору, на вашу думку, схожі на блудних синів? У чому це проявляється?

Евристичну бесіду доповнюємо текстуальною роботою:

- Який спосіб життя веде козопас Іван?
- Як містичний дар ясновидіння впливає на його щоденне життя?
- Чому Хлопець блукає світом?
- Що спільного між Іваном і Хлопцем?
- Які здібності свого дядька переймає й продовжує Хлопець?
- Проілюструйте свої висновки цитатами з роману.

Висновком проведеної роботи стане розуміння учнями зв’язку біблійної притчі про блудного сина з образною характеристикою героїв, розвитком сюжетних ліній роману-балади.

5. Пояснення загальної концепції твору на основі аналізу міфологічної образності.

На цьому етапі відбувається узагальнення та систематизація здобутих знань, умінь і навичок, що націлює учнів дати цілісну характеристику твору на основі аналізу міфологічних структур. Доцільними стануть підсумкові запитання рефлексивного характеру, спрямовані на стимулювання когнітивних процесів старшокласників:

- Які сюжетні епізоди вам найбільше запам’яталися?
- Яке враження справила на вас легенда про дім на горі?
- З якою метою автор неодноразово повертається до цієї легенди? Яку роль вона відіграє у творі?
- Яке значення має легенда про дім на горі у структурі роману?
- Що б втратив твір без використання автором міфологічної образності?

Відповіді на ці запитання спонукають здобувачів освіти до вдумливого читання й заглиблення в ідейний зміст твору, до сприймання тексту в єдності форми й змісту. Позитивним стане усвідомлення учнями художнього значення міфологічної образності синкретичного характеру: міфу про дім на горі, міфологем, міфологічних образів і біблійних мотивів. Поєднання таких міфологічних структур створює унікальну художню картину світу роману-балади «Дім на горі», допомагає осмислити художню концепцію твору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ефективне вивчення роману-балади Вал. Шевчука «Дім на горі» включає в себе опрацювання міфологічної образності твору, представленої міфологічними структурами експліцитного типу: вставними епізодами (легенда про міф на горі), ключовими міфологемами-символами, міфологічними образами (чоловік-птах), алюзіями на біблійну притчу про блудного сина. Перспективним є застосування сюжетно-міфологічно шляху аналізу, що дозволяє дослідити сюжетну організацію твору, її зв'язок з іншими структурними елементами (хронотопом, образною системою, проблематикою, символікою, ідейним змістом, стилем, жанром) роману-балади. Поглиблений аналіз міфологічних структур дозволяє цілісно осмислити літературний твір, удосконалити навички вдумливого читання та роботи з текстом.

Література

1. Башмаківська Л. А. Використання тестових технологій у процесі вивчення творчості Валерія Шевчука у старшій школі. *Валерій Шевчук в інтелектуальному діалозі гуманістичних епох: Збірник наукових праць і*

матеріалів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2015. С. 218–226.

2. Бондаренко Ю. І. Сюжетно-концептуальний шлях аналізу літературного твору в школі (на матеріалі новели О. Кобилянської «Valse melancholique»). *Українська мова і література в школі*. 2011. № 2. С. 22–25
3. Данильченко І. Організація діалогічної взаємодії на уроках української літератури в старших класах (на прикладі роману В. Шевчука" Дім на горі"). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 20. С. 347–352.
4. Кобилко Н. А. Реальний і міфологічний хронотоп дороги в романі Валерія Шевчука «Дім на горі». *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство*. 2014. № 2. С. 74–81.
5. Лісовський А. М. Твори Валерія Шевчука і літературний розвиток учнів. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 20. С. 362–366.
6. Павлишин М. «Дім на горі» Валерія Шевчука. *Сучасність*. 1987. № 11(319). С. 28–41.
7. Халін В. Розвиток літературно-художнього сприймання учнівської молоді при вивченні роману-балади Валерія Шевчука «Дім на горі». *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* 2010. № 20. С. 378–381.
8. Шевчук В.О. Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання. Київ: Дніпро, 1989. 526 с.

ANALYSIS OF MYTHOLOGICAL STRUCTURES IN VALERII SHEVCHUK'S BALLAD NOVEL "HOUSE ON THE HILL" (DIM NA HORI) IN SECONDARY SCHOOL

Yuliia Sydorenko

Nizhyn Gogol State University,

Grafska Street, 2, Nizhyn, Ukraine, UA- 16600

yuliasss-2016@ukr.net

The issue of studying Valerii Shevchuk's ballad novel “House on the Hill” (Dim na hori) in secondary schools is addressed through an analysis of explicit mythological structures. The relevance of this study is justified by the author's use of syncretic mythological imagery at various levels of literary material. This aspect needs to be taken into consideration when studying the ballad novel by students in the 11th grade. Methods and approaches for analyzing explicitly expressed mythological structures have been proposed. Different approaches for investigating the functional role of mythological imagery in comprehending the narrative content, temporal and spatial organization, imagery system, symbolism, ideological content, themes, issues, genre, and stylistic nature of Valerii Shevchuk's ballad novel "House on the Hill" (Dim na hori) are outlined. The methodology for narrative-mythological analysis of the work involves the identification and in-depth examination of significant episodes with mythological imagery. This includes extracting mythical inserts, legends, fragments of mythic texts, and episodes featuring key mythologemes or symbols of mythological content. The methodology also includes establishing connections between these elements, determining their semantic significance, and analyzing their artistic roles. The step-by-step approach of this work is aimed at developing students' skills in textual analysis of the literary work.

The specifics of applying narrative-mythological analysis to Valerii Shevchuk's ballad novel "House on the Hill" (Dim na hori) are detailed in a specially designed lesson for 11th-grade students. The educational activities of the students focus on analyzing the key mythological structure (legends about the house on the hill), the biblical parable of the prodigal son, mythologemes-symbols (house, hill, road, woman), and establishing their connections with other layers of the work. This allows for a comprehensive understanding of the literary material and helps improve skills in critical reading and analytical-synthetic work with literary texts.

Key words: literature lessons, teaching methodology of literature, mythological imagery, explicit mythological structures, narrative-mythological analysis.

References

1. Bashmakivska, L. A. (2015). The use of testing technologies in the process of studying the works of Valerii Shevchuk in high school. *Valerii Shevchuk's role in the intellectual dialogue of humanistic epochs: Collection of scientific papers and materials.* Lviv: I. Franko Lviv National University. 218–226 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, Yu. I. (2011). The narrative-conceptual approach to analyzing literary works in school is illustrated using the material from O. Kobilyanska's novella "Valse Melancholique." *Ukrainian language and literature in school.* № 2, 22–25 [in Ukrainian].
3. Danylchenko, I. (2010). The organization of dialogic interaction in Ukrainian literature classes in upper grades is exemplified using Valerii Shevchuk's novel "House on the Hill." *Volyn-Zhytomyrshchyna. Historical and philological collection of regional problems.* № 20, 347–352 [in Ukrainian].
4. Kobylko, N. A. (2014). The real and mythological chronotopes of the road in Valeriy Shevchuk's novel "House on the Hill”. *Scientific notes of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Scovoroda*. № 2, 74–81 [in Ukrainian].
5. Lisovskyi, A. M. (2010). Works by Valerii Shevchuk and the literary development of students. *Volyn-Zhytomyrshchyna*. *Historical and philological collection of regional problems.* № 20, 362–366 [in Ukrainian].
6. Pavlyshyn, M. (1987). «Dim na hori» by Valery Shevchuk. *Moderniti*. Vol. 11(319), 28–41 [in Ukrainian].
7. Khalin, V. (2010). Development of literary and artistic perception in young students when studying Valerii Shevchuk's ballad novel “House on the Hill”. *Volyn-Zhytomyrshchyna*. *Historical and philological collection of regional problems.* № 20, 378–381 [in Ukrainian].
8. Shevchuk, V. (1989). Selected works: Ballad novel. Short stories. Kyiv: Dnipro, 1989 [in Ukrainian].